

a parasztság elszegényedését eredményezték.

Japánban a háború bénította meg egészen a nemzetgazdaságot s a 7 milliárd jen, amit eddig a kínai háborúra fordított kétségbeejtővé tette pénzügyi helyzetét. Minden háborús nap további huszonöt millió jent emészt fel. Hogy pótolja a hadi nyersanyagok hiányát, Japán kénytelen volt külföldről vásárolni petróleumot, fémeket, gyapotot s ezeket arannyal kellett megfizetnie. A japán aranykészlet, mely 1937 júliusában 1.7 milliárd jen volt, ezeknek a vásárlásoknak következtében 1938 augusztusára 500 millió jentre apadt s adósságai 20 milliárd jentre emelkedtek. Hajóépítő ipara nyersanyaghiány következtében leállt s ugyancsak nyersanyaghiány miatt könnyűipari üzemei is csak 50 százalékot termelnek előbbi produkciójuknak. A háborús állapot itt is inflációhoz és a munkabérek eséséhez vezetett. A rizs 30, az árpa 57, a hus 41 s a kézműipari cikkek 100 százalékkal drágultak. A munkanélküliek száma mintegy 5 millió. Az állapotokat híuen tükrözik a népmozgalmi adatok. 1938 első negyedében a születések száma 22.000-rel alacsonyabb, mint az 1937-es megfelelő negyedévé, míg az ugyanezen időre eső halálozások az 1937-es első évnegyed összhálaozási számát 52.000-rel haladták meg. A szigorú intézkedések ellenére s a katonai kormányzat erőfeszítéseit elsősorban az ipari üzemek munkabeszüntetési mozgalmai egyre fenyegetőbb méreteket öltenek s átterjednek a mezőgazdasági munkásságra is. 1938 első negyedében 40.000 résztvevővel 593 sztrájk és 3.000 mezőgazdasági konfliktus volt, 326-tal több, mint 1937 első felében. (A. P.)

SZEMLE, BIRÁLATOK

A KÖZÉPKOR ALKONYA

(I. Huizinga könyve. Athenaeum. Bpest 1939.)

Nehéz megtalálni a vonalat: hol végződik egy szellemi áramlat hatása s hol kezdődik az új irány befolyása. Régi korok akcióiban megnyilvánul néha a messze jövő korok realitása és a mai idők pergésében is gyakran kísért a múlt. Az ember idézet őseiből — mondja Emerson s el lehet mondani, hogy bizonyos mértékben a jelen is idézet a múltból. Egy-ségben látni a letűnt századok eseményeit a maival, mindig a megértés pluszát jelenti, megértését a jelennek és megértését a múltnak. S az ilyen megértés kissé a jövőre nézve is, biztosságot jelent. Sőt csakis az ilyen végigtekintés tesz képessé a várható jövő mérlegelésére. Erre az egyensúlyt jelentő mérlegelésre vezet Huizinga kitűnő könyve: A középkor alkonya, mely most jelent meg Szerb Antal konzseniális fordításában.

A középkorról megszokott leegyszerűsítéssel csak mint „sötét” korszakról szoktak megemlékezni. Nagyon egyszerű jellemzés ez olyan kora, mely a mienkhez képest primitív, a mi szokásainktól minden tekintetben elütő. Az irott maradványok elavult világot tükröznek, de az elavultság csak viszonylagos dolog, az élet mindig élt, az élet feszültségei mindig érezhetők voltak s az igazi tudós, aki nemcsak a külső jeleket nézi, de a jelek mögött a belső hullámozást is megfigyeli, nem láthat egy

kort „csak sötétnek“ vagy „csak ragyogónak“, de minden korban az életet keresi és ismerteti meg.

Huizinga művén át is az élet feszültsége viharzik elő úgy, ahogyan az a középkor alkonyán megnyilvánult. Biztos ismeret és őszinte élmény tükröznek a könyvből: tudós, szociológus, poéta szólnak hozzánk a sorok közül. Nem skatulyázza el magát egyetlen szempont korlátai közé. Az igazi intellektus nem lehet egyoldalú és az egyoldalú ember sohasem lehet igazi intellektus. S Huizinga munkamenete — az indukcio mesteri alkotása — azt mutatja, hogy művészi intuíció nélkül nem lehet a tudós igazán tudós. Mély intuíció nélkül lehetetlen volna megérzékelteni azt az életfeszültséget, mely a félezredévvél ezelőtti világot áthatotta, azt a kort, melyben még minden történés sokkal élénkebb külső formában nyilvánul meg, mint ma, oly korszak lelkét, amelyben még minden élményben ott lüktetett az a közvetlen és feltétlen feszültség, mellyel a gyermek kedélye felel még ma is az öröme és szenvedésre, azt az időt, melyben betegség és egészség közt élesebb volt a határvonal, melyben a rang és gazdagság gyönyöreit sokkal mohóbban és élesebben élvezték, mint ma s a mainál jóval messzebb kerültek a panaszos szegénység szenvedésétől. Az élet kísérő jelenségei gazdagon felcicomázott és kegyetlenül hiányos nyilvánosság közepe te jelentkezik: a gazdagok hivalkodnak gazdagságukkal, a bélpoklosok szegény nélkül forgatják ke-replőiket és körmenetekben vonulnak fel. Ez a kor megfosztja egyéniségük-től az embereket, de megszemélyesíti a dolgokat — a kövér Jaqueliét, a Roeland nevű harangot, név szerint ismerik... Kollektív élménye e kor emberének a vészharang megszólalása és kollektív élménye a körmenetek, melyekben nem egyszer üres gyomorral és meztelen lábbal vonulnak a résztvevők. Kollektív élmény a kivégzések, a megkegyelmezések, a vándorprédikátorok beszédei, melyek a fényűzés és hivalkodás ostorozásá-ával ragadták meg a hallgatók figyelmét. A naiv népi fantázia még mesének nézi az életet, varázslatos színben látja a királyi és egyéb hatalmaikat. Vallásos feszültség hatja át a politikát is s a szenvedélyesség és kalandosság légköre vonja be a fejedelmek sorsát. Komor bosszuvágy és önmagát marcangoló gőg árad ki a királyi tanácsok határozataiból s az uralkodó családok véres összecsapásaiból, a népi képzelet hajlandó a vérbosszúban látni a kisebb és nagyobb háborúk végső oltát. „Minden tett követeli a végsőig menő megtorlást“ — ez a kőkemény jogérzet vezette a középkor naiv emberét s ez erősítette makacs állásfoglalásra nézetei mellett. Így — Huizinga történeti képsorozatából kitűnik — a középkor embere szinte kollektív erőfeszítéssel tart ki eszményei mellett. A vér és rózsa szagát szinte egyforma erővel szívja magába. Pokoli szorongásra és gyermeki bolondozásra szinte egyformán hajlamos. És mindenen felett őszinte. Őszintén kapzsi, gőgös vagy őszintén megalázkodó. Huizinga egészben vébe viharosnak látja ezt a kort:

„Gonosz világ ez — a gyűlölet és erőszak tíze lobog benne mindenfelé. Hatalmas a jogtalanság s az ördög komor földet takar be fekete szárnyaival. Az emberiség úgy érzi, hogy már közel van minden dolgok vége. De az emberek nem térnek meg; az egyház hiába harcol, a prédikátorok és a költők hiába panaszkodnak és intenek“. (31. o.)

És mégis: a középkor alkonyán a 15. században éled meg a szebb élet vágya: ezt hirdetik Erasmus és más irástudók is; szebb életre kö-vetkeztetnek a fejedelmek békevágyából és az antik írások ujra felismert.

jelentőségéből. Hol a forrása a szebb életnek? Hol vannak a derengő körvonalak? A lovagiasság is azok közé a koreszmék közé tartozott, melyek mágikus erő gyanánt mozgatták a politika és történelem menetét. Hósi szeszély és romantikus érzés teszi az alapját. Ez irányítja a középkorban a hősiesség és a szerelem álmait: ez dominál politikában és háborúban, ez diktálja a szerelem szabályait, determinálja az idillikus életszemléletet, ez vezet át a hyperidealisztikus szellem oly fokára, mely a primitív középkori ember szemében realitásnak látszik.

„A középkori ember olyan volt, mint egy beteg, akit tulságosan hosszú ideig tartottak nagyon erős orvosságokon és most már csak a nagyon erős stimulánsok hatnak rá. Ha a középkor valami erény fényét akarja felelőlegesen mutatni, olyan tulzó formájában ábrázolja azt, hogy egy higgadtabb kor moralistája talán már karikatúrának tartaná. A türelem mintaképe a szemében Szent Egyed, aki arra kérte Istent, ne engedje begyógyulni a nyíl által ejtett sebet. A mértékletesség mintaképei azok a szentek, akik hamut kevernek minden ételükbe, a szüzességé azok, akik erényüket akkor bizonyították be, amikor egy nő mellett aludtak. Ha nem valami rendkívüli tett, akkor a szent rendkívüli fiatalsága szolgál mintaképpül: Szent Miklós csecsemőkorában böjtnapokon visszautasította az anyatejet, Szent Quiricus (egy hároméves, mások szerint kilenc hónapos mártír) nem tűrte, hogy a prefektus megvizsgálja, mielőtt bedobták a szakadékba...” (207. o.)

Huizinga könyvének egyik legragyogóbb fejezete, melyben a művészet és élet viszonyát rajzolja. Saxa loquuntur — a műalkotások is beszélnek és Huizinga tud belőlük olvasni. Szerinte ezek a műalkotások mindig derűsebb és boldogabb képet adnak egy-egy korról, mint a krónikák vagy okiratok, sőt maga az irodalom. A művészeti alkotásoknak azonban csak csekély töredéke marad reánk, annál nagyobb intuíció kellett hozzá, hogy Huizinga ezeken át is megmutassa ezeknek a társadalmi étellel való összefüggéseit. A középkor alkonyának embere a tekintetben is őszinte. A művészi szempontot még nem tudja értékelni, de annál komolyabban veszi a műalkotás tárgyát.

„A következő példa megmutatja — mondja Huizinga — mekkora fontosságot tulajdonítottak a műalkotás tárgyának. 1384-ben Leltinghembem tárgyalás folyt egy Franciaország és Anglia közt kötendő fegyverszünet ügyében. A tárgyaló fejedelmeknek egy régi kápolnában kellett találkozniok és Berry herceg a kápolna csupasz falait ókori csatákat ábrázoló szőnyegekkel fedette be. De Jon of Gaunt, Lancaster hercege belépve és meglátva a szőnyeget követelte, hogy távolítsák el azokat, mert nem helyes, hogy mikor békét akarnak kötni, csatát és pusztítást ábrázoló jelenetek legyenek szemük előtt. Más szőnyeget akasztottak tehát fel, melyek a Passio eszközeit ábrázolták”. (233. o.)

Tehát a tárgy az első. De a mesterségbeli tudást is respektálták s ez a középkori ember szemében a részletek tökéletes visszaadásában rejlett. Bartolomeo Fazio genovai irodalmár már a 15. század közepén tesz először kritikai megjegyzéseket a Van Eyck testvérek és Rogier van der Weyden festményeire vonatkozóan:

„Dicséri egy Szűz szép és tiszta alakját, Gábor arkangyal haját, amely feltűnül a igazi haját, Keresztelő Szent János aszkétikus arcának szent zordonságát, egy résen beáradó napugarat, egy fürdő nő testén a veritákcsoppokat, egy tükörben visszavetített képet... a kifejezések, melyekben utat enged lelkesedésének, csak naiv csodálkozást árulnak el, elvész a részletek korlátlan gazdagságában anélkül, hogy ítéletet mondana az egész szépségéről”.

Száz évvel később, a renaissance diadala után Michel Angelo éppen a részletek aprólékos kidolgozását itéli el:

„A híveknek a flamand festészet jobban tetszik, mint az olasz. Az olasz

nem fakaszt könnyeket, a flamand pedig bőséges sirásra indítja őket. Ez nem a flamand festészet érdeme, oka csak a jámbor nézők végtelen érzékenysége. A flamand festmények öregeknek és nagyon fiataloknak tetszenek, szerzeteseknek és apácáknak s végül világfiaoknak, akik nem tudják az igazi harmóniát megérteni. Ezekben a képekben nincs se művészet, sem értelem, sem szimmetria, sem arány, sem egyensúly, sem nagyság. Szóval ebben a művészetben nincs erő és nincs kiválóság; arra törekszik, hogy egyszerre sok dolgot adjon vissza, holott egy dolog is elég ahhoz, hogy az ember egész szorgalmát ráfordítsa".

Ámde ez a később elhangzó ítélet már az új idők szempontjait juttatja kifejezésre és nem marasztalhatja el a száz évvel azelőtti izlést, mely jogosult volt a maga idejében, mert kifejezte korának szellemét.

A későbbi középkor naivitását fokról-fokra derengi át a közelgő kor kételkedése, pesszimizmusa, ha kissé félve is jelentkezik ez a motívum. S megjelenik lassanként az ironia és megjelenik a könnyes mosoly. Des-champs rejtett ironiával dicséri korát, melyben minden jól megy, béke és igazság uralkodik:

*Nap, mint nap tőlem azt kérdék,
Szép korunkról mit gondolok.
Felelek: minden csupa érték
Igazság, hűség, tiszta hit,
Bőkezű, bátor és szelíd
Mindenki és javát od' adja
A köznek, de Isten tudja,
Nem mondom, amit gondolok.*

Alain Chartier már nyiltabban kifejezi a siró örvendő érzést:

*Az ajkam immár nem nevethet
Hogy szemem meg ne hazudtolja,
Mert szívem rögtön megcáfolja
A könnyel, mely szemembe reszket.*

Huizinga a szellem folytonos életét érzi és szuggerálja s ezért itéli el azt a leegyszerűsítést, mely a humanizmust élesen szembeállítja a középkorral. Az átmenet nem ilyen egyszerű. A klasszicizmus nem jöhetett hirtelen átmenetként. A humanizmus előbb csak forma volt, később ihlet. A középkor jellegzetes gondolkodása nem hirtelen halt meg, csak igen sok idővel a renaissance után. A humanizmus más formában lép fel az olaszoknál és másban a franciáknál. Maguk a differenciált helyzetek változtatnak később a formákon is, melyek fokozatosan telítődnek meg új tartalommal. És mint ahogyan az irodalmi és művészeti formák között vajudik már az új szellemiség, az új irodalom és művészet, úgy a középkori hierarchikus társadalmi formákban is fel-fel csillan a továbbfejlődés jele. „A korszak vége felé figyelmünket ugyyszólván teljesen lefoglalja a politikai és gazdasági élet új formáinak, mint az abszolutizmusnak és kapitalizmusnak keletkezése és kifejezésének új módjai (renaissance).“ A hűbériség és lovagság már az elavult társadalmi rendszer utolsó maradványának látszik s hogy a lovagság és nemesség mégis fontos helyet foglal el ebben a korban, azt Huizinga nem tartja csodálatosnak. Ennek az aránytalanságnak okát éppen abban látja, hogy a köztudatban akkor is éltek e fogalmak, mikor már nem voltak a társadalomban jelentős tényezők. De a művelődéstörténet számára egy korszak minden véleménye és téveszméje fontos — mondja — Huizinga s ezzel a meg-

jegyzéssel csak még jobban megerősíti dialektikus okfejtését, épügy, mint az aránytalanság megállapításával; az eszmék és tények egymásba kapcsolódnak s nemcsak a jelen és jövő gyökereznek a múltban, de az elmúlt események és eszmények is belegyökereznek az élet folytonosságába, tehát a jövőbe is. S ennek a szünetnélküli eszménykapcsolatnak s az élet szakadatlan előre fejlődésének kimutatása fő érdeme Huizinga könyvének.

S hogy az elavult életformák ellenére is a gondolat emberei az udvar ragyogásában mennyire a multhoz tapadnak, annak eleven példája Chastellain, a burgundi hercegek történetirója.

„Isten — mondja az udvar nagyszerűségétől elkápráztatott költő — a közembereket azért teremtette, hogy a földet turják és ipar útján előállítsák azt, ami az élethez szükséges; a papságot azért, hogy a vallás cselekedeteit művelje, a nemességet pedig azért, hogy az erényt gyakorolja és fenntartsa az igazság uralmát és hogy az előkelő személyiségek tettei és erkölce mintául álljanak a többiek előtt; Chastellain az államelmélet legmagasabb feladatait a nemességnek tartja fenn, így nevezetesen az Egyház védelmét, a hit növelését, a népnek elnyomástól való megmentését, a közjólétről való gondoskodást, az erőszak és zsarnokság ellen való harcot, a béke megővését“ (60. o.)

E felfogás szerint minden jelesség a nemesek tulajdonsága: az igazság, bátorság, feddhetetlenség, bőkezűség.

A köznép társadalmi fontosságát e kor még nem ismeri fel: Chastellain még a gazdag polgárokat is egyszerűen parasztnak nevezi. Jó Fülöp gazdag özvegyek és jómódú leányokat kényszerít kedvenc ijjászai-val való házasságra s mikor egy lillei serfőző leánya vonakodott ily szégyenletes násztól és megszökött, Jó Fülöp a leányt elfogatta, az apát menekülésre kényszerítette s az a jellemző, hogy Chastellain rokonszenve a herceg oldalán van ebben az ominózus ügyben.

Szenvedélyes kor ez: könnyes áhitat és rideg kegyetlenség, tisztelet és szemtelenség, csüggedés és fennhéjázás közt ingadozik: nem lehetett másképp élni, mint a legszigorúbb törvények és a legmerevebb formalizmus gátjai között. Am a merev gátak közt itt-ott már a részvét hangjai is utat törnek, habár egyelőre csak Istenhez emelt fohász alakjában érintik a nép nyomorát. Jean Meschinot így figyelmezteti az uralkodó osztályokat a köznép elhanyagoltságára:

*Tekintsed óh Isten a köznép inségét
Küldje mihamarabb kezed segítségét
Jaj, éhség hideg és félelemtől reszket
Ha miben vétkezett, nézd el a restségét.
Írántad és mutasd szived kegyességét
Jaj, kezéből immár mindent el-kivettek
Nem viszi gabnáját immár a malomba
Vászon gyapju helyett öltözik csak rongyba
Nagy inségében csak hitvány vizet iszik.*

Eustache Deschamps még tovább megy, mikor Ádámot így szólaltatja meg:

*Fiaim, fiaim, Adámtól kik vagytok
Akiknek én vagyok Isten után atyjok
Ő teremtett, de természet rendje szerint
Belőlem s Évából születtetek ti mind
Anyátok ő: hogy lett az egyikből paraszt,*

*A másiktól nemes, bizony nem értem azt
Hacsak nem nemes az, ki beáll jót akar
Aki pediglen bünt, annak neve paraszt
Hisz mindnyájakat egyforma bőr takar.*

*Hatalmas királyok grófok és hercegek,
Kiknek szavaitól a szegény nép remeg
Mikor megszületnek, vajjon mi van rajtuk
Egy piszkos bőr...
Herceg gondold ezt meg s akkor a szegényen
Nem kacagsz, akit már a halál tart féken.*

Igaz, hogy ebből a „részvétből“ még nem születnek tettek, nincs meg a reformvágy komoly átélése, de az is valami, hogy már költői témaként szerepel. S Huizingának épp az a különös érdeme, hogy az ily nyomokra, a szociális lelkiismeret nyomaira is rávezeti az olvasót. Ma, mikor mindig jobban érvényesül az a törekvés, hogy az erőszak dinamikájával teremtsünk statikus állapotot az egész világon, az igazi tudós a történelmi példák szuggesztív erejével mutatja meg az örök előre fejlődés dinamikáját. S jóleső önbizalom önti el az embert ma, ha még a „sötét“-nek nevezett középkorból is az örök fejlődés és jobbulás vigaszát érezheti.

A RUTÉNFÖLD MAI IRODALMA

Az elmaradott, politikai mult nélküli Ruténföld, az utolsó husz év alatt igen nagy változáson ment át. Legszembetűnőbb a haladás kulturális téren, főleg az irodalomban. Itt talált a rutén nép önmagára és itt éli át uj s alighanem végleges nemzeti ébredését.

Az azelőtt soha sem sejtett irodalmi ébredés kora 1920 után jelentkezett. Az, amit a XIX. században s a XX. század elején irodalomnak neveztek, nagyon szerény és kusza kísérletezés: szerény néplapok, naptárak, valami kis népi olvasmány, néhány tankönyv és imakönyv az egész. Nem volt könyvtermelés, nem volt könyvpiac. A multszázadbeli irodalmi kísérletezések gyűjteménye is csak 1920 után jelent meg. Egyes irodalmi ágakat egyáltalában nem műveltek, vagy csak nagyon kezdetleges formában. E. Fencik egyetlen regénye Oroszországban jelent meg, folyóiratban, folytatólagosan, a drámairás terén A. Duchonovics és J. Korytnjanskij kísérleteztek, nemzeti, vallásos és apró lírai verseket, erkölcsi és népi elbeszéléseket majdnem kizárólag a papok irtak néplapok és naptárak számára, valami kis epikát pedig főleg E. Fencik.

Ezért igen nagy irodalmi esemény, amikor 1923-ban Ungvárt megjelent az első verseskönyv. Címe „Tövíses virágok“, szerzője Vasil Grendza Donskyj (szül. 1897) banktisztviselő. Ez egyszersmind az irodalom laicizálását is jelentette, mert azóta a papok megszűntek az irodalom egyetlen képviselői lenni s elmerültek a laikus elem nagy többségében. Grendza Donskyj könyvéhez Vasil Pacovskyj ukrán költő írta az előszót: „A költészet még ki nem nyílt virágai — írta — szépen és őszintén fejezik ki a nép érzéseit, mert a nép nyelvén (ukrán nyelven) íródtak s nem idegen (nagyorosz) nyelven, amely nem a szív s a dalok nyelve.“ Ez a könyv volt a népi, ukrán irányzat manifesztuma, amely irodalmi téren magához vette a kezdeményezést.

Grendza Donskyj szép és szomorú hazájáról irt, az anyanyelv dicséretét dalolta s a nép szeretetét hirdette a régi hagyományok nyomán. Versei a népdalok egyszerű formáihoz ragaszkodtak, nincsenek külön formái, nem törekedett költői nyelvre s költői kifejezésekre, összehasonlított s nem szimbolizált, nem használt költői képeket. Nemzeti felbuzdulásával, szociális törekvéseivel, kezdeményező bátorságával és sokoldalúságával az első évtizedben (1923-33) mintegy vezetője az irodalmi megújulás mozgalmának. Gyors egymásutánban adta ki lírai gyűjteményeit (Aranykulcsok 1923, Tövises nyomon 1924, Virágcsokor 1925, Tövises virágok a Poloninákról 1928, Szemben a szabadsággal 1930), majd regényeit (Ilko Lypej, a kárpáti rabló, 1936, Petro Petrovics, 1937) s epikai költeményét (A vörös szikla, 1938).

1926-ban jelent meg az első irodalmi almanach, a Trembita, amit szintén Grendza Donskyj irányított.

Grendza Donskyj nyomain 1928-ban jelentkezett az ukrán irányzat második képviselője, Julij Borsos Kumjatskij tanító, (szül. 1907), aki az első könyvében (Tavaszi virágok, 1928) Grendza Donskyj verselését követte, de második könyvében (Az én tájamról, 1929) már más szemmel nézi a tájat s a népet. Nem elégszik meg a leírással, hanem a természet kulisszáival szimbolizálja a nemzeti hitet és szenvedést. Az Elátkozott föld (1934) című gyűjteményében bár megtalálta az utat az erőteljes szociális kifejezésekhez, a tagadás és a forradalom pátosza csak pesszimista távlatokat nyitott meg előtte. Emellett azonban szétfeszítette a népdalok kötött, szoros formáit és szabaddá tette az utat az új lírai formák előtt. A további gyűjteményekben (Virrad a Kárpátokban, 1935; Folyik a vér, 1938) a komor pesszimizmus mellett világosabb és aktívabb élet-szemlélet tör elő.

Amíg ezek a költők elfojtották a sziv szavát s csak a szélesebb népi vágyak tolmácsolói, Nikolaja Bozuková (1907-1938) egyetlen könyvében (Poézis) szíve és hangulatai bensőségéből fejtette törékeny és dalmas verseit.

1928-ban megjelent a nagyorosz irányzat képviselőjeként Ondrij V. Karabeles (szül. 1906) papnövendék, majd középiskolai tanár, aki Válogatott versek c. könyvével debütált s egy évvel későbbben kiadta A virradat sugaraiban c. verseskötetét, amelyben az ukrán költőknél ismeretlen formakészséggel behozta az orosz irodalmi nyelvet s irodalmi formákat a ruténföldi irodalmi életbe. Az ő nyomán indult el, ámbár hamar elhallgatott P. S. Fedor (szül. 1884.), tanfelügyelő (Gondolatok 1929), majd a kezdetleges verselő M. D. Popovics (szül. 1908) jogász, aki az Első versek (1929), majd a Kunyhó (1936) c. verseskönyveiben társaival együtt a régi rutén irodalmi hagyományokhoz kapcsolódott, bár többekévé tiszta orosz irodalmi nyelven irt.

A későbbi nagy gazdasági válság az irodalomban is stagnálást hozott, mert ezek a szerény kis könyvek könyvpiac és szervezett olvasótábor nélkül főleg az iskolai hatóságok jóindulatára számítottak, amelyek az iskolai és népkönyvtárak számára vásárolták a könyveket. S amikor itt is beállt a szükségszerű takarékoskodás, ez súlyosan érintette az irodalmat ott, ahol a könyvek s az olvasás még nem volt életszükséglet a művelt, széleskörű olvasótábor számára.

1933 az újabb irodalmi aktivitás beindulása. A kezdeményezést most is az ukrán irányzat ragadja meg. S. Sabol, baziliánus szerzetes, (szül. 1909) Zoreslav álnév alatt kiadja Szivvel a kézben c. verseskötetét, amellyel azonnal elérte a legjobb ruténföldi költő nevét. Nála már jelentkezik költői szó, kép, szem és forma, s egyszersmint végkép szakít a népies verseléssel. Tárgyválasztása is forradalmi jellegű. Tárgyai már nem elegikus motívumok, hanem heves tudatosítások. Második könyvében (Nap és azur, 1936) teljesen beérik Zoreslav artisztikus ereje. Közel áll hozzá F. Potusnjak (szül. 1910), aki a Távoli tüzek (1934), Titokzatos esték (1938) és Lehetőségek (1939) c. könyveiben megértette a költői nyelv teremtő hivatását a képletes világszemlélet terén s a valóságot az örök titkok jelképeivé formálta. Zoreslav élénk és aktív szellemével szemben Potusnjak versei a nyugtalan melancholiát, romantikus nyughatatlanságot, de egyszersmind hangulati statikát sugároznak. M. Risko (szül. 1906) a Hegyi szelek (1936) c. kötetében s I. Kolos a Fiala napjaim (1938) c. versgyűjteményében Zoreslav nemzeti lírája után indulnak, s az előbbi nemzetpolitikai felhívásaiban, utóbbi szűkebb hazája varázsának bensőséges átélésében tűnik ki. Ez a második ukrán hullám 1937-ben Zoreslav vezetése alatt megteremtette az ukrán irodalmi aktivizmus újabb Almanachját.

1936 őszén újból megszólalt a nagyorosz irányzat is. A prágai orosz-irányzatu főiskolások 1933-ban és 1936-ban két Almanachot adtak ki, A. Karabeles és A. Farinics szerkesztésében. Karabeles vezetésével 1935-ben Munkácson megindult az első szépirodalmi lap Nase Stremlenija címmel. Benne jelentkeztek az orosz irányzat új fiatal költői, főiskolások és középiskolások. A Russkij narodnyj golos c. lap Sodruzestvo címmel kis könyvtárat indított a tulságosan enyhe kritikájú E. Nedzalskij vezetésével. Itt léptek fel az orosz irányzat fiatal képviselői: V. Dobos (szül. 1917) Szent harag (1937) és E. Baleckij (szül. 1918), Fűzfák suttogása (1936) c. könyvével. Mind a ketten hagyományos formákban énekelték hagyományos vallomásaikat, hangulataikat és vágyaikat. Velük szemben A. Patrus (szül. 1918) Korbáccsal a lelkiismeret ellen (1937) c. könyvével a szegénység aktivista költészetét adta, sajátos stílusban, bőséges és intim dallamokkal.

Mindkét irányzat, úgy az ukrán, mint a nagyorosz, egyformán nemzeti alapon mozog s egyforma szociális panaszokat tolmácsol, akár elégikus, akár aktivista formában. Csak az utolsó öt évben indult meg a küzdelem a költői nyelvért s bizonyos határozott irodalmi formák kialakításáért. A fejlődés iránya a romanticizmus felé mutat, amely azonban a gyorsan átélt realizmus és szimbolizmus nyomaira is utal.

A ruténföldi irodalom gyorsan fejlődik s husz év alatt annyi szakaszon ment át, amennyire másutt s más körülmények között teljes évszázad kell. Az irodalom művelői fiatalemberek, akiknek nincsen támpontjuk a hagyományokban. A helyzetet a nyelvi irányzatok harca is bonyolítja. Az utóbbi időkben az ukrán irány határozottan erősödött s az ottani lapok szerint az orosz irány két jellegzetes vezetőalakja, Karabeles és Patrus, az ukrán népi irányhoz csatlakozott.

A mostani változások hatása bizonyára mutatkozni fog az irodalom terén is. Az ukrán irányzat összpontosítja erőt s havi irodalmi folyóiratot készül kiadni Borsos Kumjatskyj vezetésével. (*Antonin Hartl*)

PEARL S. BUCK második hazájának nevezi Kínát s valóban az első gyermekeivé maradarló benyomásai kínai környezetben érik, itt éli át a fiatalság egyéniségalkító idejét. Négy hónapos korában viszik szülei születési helyéről, Nyugat-Virginiából, Kinába, ahol hittérítő apján s édesanyján kívül csupa kínai veszi körül. Szívesebben beszéli a kínai nyelvet az angolnál s amerikai egyetemi tanulmányai befejeztével Kinába tér ismét vissza. Házasságot köt J. Lossing Buck amerikai tanárral, majd öt évvel később egyetemi tanszéket kap Nankingban, ahol angol irodalmat tanít. Tíz évet tölt ebben a városban s így a gyermekkori vidéki Kína mellett feltárul előtte a városi kínai élet is. 1932-ben *Édes anya föld* című regénye elnyeri az Egyesült Államok Pulitzer-díját, ezt követi a filmsiker, majd a Nobel-díj.

*

Kínát mutatja be az *Édes anya föld* trilógiája, kínai földművelőről, polgárokról, a kínai fiatalságról szól a regény, de méltán nevezhetnők a társadalmi fejlődés mítoszának is. Egyetlen nagy család életén végigkísérjük az egyszerű földműves átalakulását, az ekeszarvától a földbirtokos, tőkés, hadvezér sorson keresztül a modern fiatalság változatos életformájáig. Felületes élvhajászás vagy önös művészi kedvtelés, vad forradalmi láz és céltudatos kitartó munkásság tölti be a fatalok életét s a Wang-család története példázza a nemzedékek egymásrakövetkezésén az idők fordulását.

Görnyedő, verejtékező földműves Wang-Lung, barázaót barázaóra szánt, éhezik, töri magát, de nem engedí ki talpa alól a földet, sanyaru életének egyetlen biztonságát. Szerte a világon hozzá hasonlóan remeg a földért millió küzködő társa s nincs számukra felemelkedés. Wang-Lung sem munkája eredményeképp, hanem pusztá véletlen segítségével, rablott drágakövek árán szerzi meg a környékbeli földeket Nagyur lesz, a régi vályogkunyhó

helyett fényes palota az otthona, az elnyűtt rabszolgalány feleség mellé széptestű örömlány kerül. Iskolitjárt, művelt emberek lesznek fiaiból, menyé a város előkelő emberének lánya. Unokák népesítik be a terjedelmes otthon, mindent elért az egykori szegény paraszt Wang-Lung, amit földi halandó álmodhat s élete csúcán egyetlen félelem kinnozza csak. Félti a földet, a nehezen megszerzett, életet, otthon, gazdagságot adó földet.

A második nemzedék életét írja le a *Három fiu*, a trilógia második kötete. Elénk lépnek a földtől elszármazott Wang-fiúk s alakjuk a polgár kínai változata. Az örököket hajszoló, tétlen életű Wang az Első, gögös feleségével, elpuhult fiaival, s a Földbirtokos. S a Kereskedő Wang a Második. Nem ismeri a szépséget, nem keresi a tudást, csak a pénz érdekli. Mohón kap a haszon után s házasságában, gyermekeiben is a továbbszerzés eszközét keresi. Hadvezér lesz Wang a Tigris, a harmadik fiu, ifjúkorának győgyithatatlan sebe örök magányosságba zárja. Szigorú aszkéta fegyellemmel halad célja felé a dicsőségről álmodozó lélek s a végre megtalált szerelem mégjobban eltávolítja a világtól a már-már megbékélő Wangot. Itt válik a mű legstőltőbbé, anyja O-Lan mellett, Tigris a regény legvonzóbb alakja. Rabló-kalandok, dicsőséges harcok, fájdalmas, véres szerelem tarkítják Tigris életét, öreg kínai anyóka merül fel a félihomályból, márél egy kis leánynak s az egykori dajkamesék változatai elevenednek meg a lapokon. Mélabu szövi be a napokat, a „Három fiu” életéből hiányzik Wang-Lung büszke feltörekvése. Messze jutottak a Wang-fiúk az egykori vályog szülőháztól, de dadaluk felett már ott lebeg a zuhanás szorongó érzése, fiaik számára már nincs sok lehetőség.

Széthulló család a trilógia befejező s legkevésbé sikerült része. A család nagyrésze eltávolodott az ősi törvényektől, tengerparti városban

él s idegen szokásoknak hódol. A fiatalok felszabadították magukat a szülői hatalom alól, saját életüket élék s ez az élet jórészt üres élvezetek kergetéséből áll. Juan, a Tigris egyetlen fia ingadozik a múlt s a jövő között. Apja katonának szánta, de ő irtózik a katonalétől, a földet szereti, a sarjádó vetést s lekében verssorok csendülnek. Csábitja Nyugat s imácja hazáját, szabadság nélkül nem tud élni, de kötik az ősi törvények. Felháborodik az igazságtalanságon, fáj neki az emberi szenvedés s mégsem tudja maradéktalanul szorgálni a felszabadítás ügyét. Ide-oda lendül s csak mikor megtalálja a szerelmet, kap nyugvópontot.

Hiba lenne az írói alkotás titkait véletlennek minősíteni. Nem lehet véletlen, hogy az új nemzedék önző vagy tétovázó seregében az egyetlen szilárd s biztosan haladó alak Mei-Ling-Juan szerelmese — nő. A rabszolgának nevezett kínai nő, kinek már a születése szomorúságot jelent a fiura vágyó kínai családban, a megnyomorított testű, akaratnélküli bábba formált asszony, szászorososan rá volt utalva a felszabadulásra. Volt aki a szabados mulatozásban s volt aki az önálló hivatásban találta meg a szabadság útját. Mindenesetre a nőnek volt a legnagyobb száksága a szabadságra s nőnek kellett lennie, aki véglegesen és maradék nélkül szabaddá tette magát az ősi kötöttségektől. „Nem minden rossz, ami idegen” — mondja a könyv végszavaiban Mei-Ling s bár csak a csókról, erről az idegen szokásról beszél, de szavai jelképesek s az idegengyűlölő kínai nemzedék szűk nemzeti elzárkózására az egyetemesség távlatait nyitja.

Az „Édes anyaföld” köteteit is átszövi az ősoket tisztelő kínai lét legjellemzőbb vonása, a gyermekért való mélységes vágyakozás. Gyermekről álmodik az anya, gyermeknek örvend az öreg nagypapa s gyermek teszi büszkévé az apát. A termékenységnak, az ősi természe-

tes létnek megkapó himnusza Pearl S. Buck *Anyá* című könyve. A meleg, odaadó teremtés az anya szomorú napjainak megújuló vigasza a tovább bontakozó élet. Férje elhagyja, vak leánya embertelen környezetben pusztul el, fiát politikai meggyőződéséért kivégzik s a könyvnyelben elomló anyát ujszüllött unokájának gyenge hangcsillaja hívja vissza az életbe. Fájdalom, csapások földresujtják, de az ősi élet ereje talpra állítja s új küzdelmek felé, az élet továbbfolytatására ösztökéli.

*

A Nobel-díj átvétele alkalmából rendezett ünnepségen Pearl S. Buck a következőket mondta:

„Sohasem csodáltam jobban Kínát, mint most, amikor látom, hogy eddig nem ismert módon egyesült a szabadságát veszélyeztető ellenséggel szemben. Hazám és Kína lelke sok mindenben hasonlítanak egymásra, de legfőképpen abban, hogy egyformán szeretik a szabadságot”.

A szabadság rajongója az író. Könyveiben, nyilatkozataiban, *Azsia* című folyóiratában, mindenhol kifejezésre juttatja szabadságszeretét. Mégis valami leküzdhetetlen távolság van közte s a Kína szabadságáért harcoló ifjak és leányok között: egyik sem férközött Pearl S. Buck emberi és írói rokonszenvébe. Hidegen és élesen domborodik ki a forradalmárok alakja az író alkotásában, s bár elismeréssel, de szeretet nélkül formálja lényüket. (Heves Renée)

MAURIAC UJ REGÉNYE (Les Chemins de la Mer) legjobb művei közé tartozik. Nagyszerűen ábrázol; — ugyszólván nem is kell leírnia alakjait, nem kell részleteznie arcuk formáját, bőrük színét, kezük idomzatát s ruháik minőségét: hallucináció-szerűen elevenednek meg egy csapásra s tűnnek el szem elől; lelki kvalitásaik idézik elő testi megjelenésük hibáiban látomását. Ez az új tudja alakjait, akik csaknem függetlenek tőle, olyanmíra, hogy hus-vér valóságai

között csaknem árnyékképpé foszlik a szerző, állítólagos teremtőjük. Mauriacban van valami Balzac erejéből, de Strindberg helyét-nem-lelő, metafizikai nyugtalanságából is. A kompozíció nem erőssége. Uj regényének is sok a hőse, sok az atmoszférája, („polifón szimfóniának“ mondja Löewel), nincs egységes folyama, a vége nem vég: több kritikusa azt véli, hogy a regény csak megpendítése, előjátéka egy megírandó nagy regénynek. Ha így van, jól van.

Hogy mi van a regényben? Nehéz rövidre fogva elbeszéli. Nagyszerű, vérbő emberi figurák indulatoskodnak, bűnöznek, szenvednek benne. Mauriac katolicizmusa alig több, de nem is kevesebb, mint hogy az emberi életet tisztítóhelyszerű állapotnak fogja fel, — vergődésnek erős, gonosz ösztönök s nemes aspirációk között. Katolicizmusa azért problematikus, — azért kelt megütközést legtöbb katolikus olvasójában, — mert kegyetlenül őszinte, éleslátó, puritán és pesszimista. A katolikus szerzők szeretnek optimisták lenni, a világot idillizálni szeretik, tömjénillattal bezsórni, a díszes kathedrálisok ünnepe s szűrt fényű harmóniájába foglalni az éktelenségeket. Mauriac művészetében nem bűg orgona nem leng tömjénfüst, a középpontjában nem trónol térdelő angyalok s diadalmas tekintetű szentektől környezve, a simaszőrű bárányt magához ölelve és vállán fehér galambokkal, az Ur. Mauriac világa istentelen; s kétségbe nem vonható katolicizmusa nem e világ megszépitésében, átistenítésében, összehangosításában nyilvánul meg, — hanem ellenkezően, sivárságának brutális fokozásában... „Vagy isten segít rajtunk, vagy a forradalom“, — kiált fel e regényének hőse, az ifjú Costadot, — aki ellenségesen áll szemben a kisvárosi, megátalkodott világgal. Vagy Isten, vagy forradalom: nyilvánvaló, hogy e két „élet-tény“, ha helyettesítheti egymást, rokon is egymással... Mauriac Iste-

ne nem egyéb, mint a magános lélek forradalmi zászlója az életmód ellen, amelyet akár a marxista, — elembertelenedettnek, emberségéből kivetkezettnek (entmensschlicht)... elistentelenedettnek... érez. Nincs marxista kritikus, aki engesztelhetlenebbül, sötétebbnek, utálatosabbnak. festené, élesebben bírálná az önzésre épült polgári életformát, mint Mauriac, a bírálat hevében és igazságosságában őt ép' oly kevéssé gátolja katolicizmusa, mint Balzacot a polgári komédia leleplezésében, reakciós royalizmusában.

De mindezzel még korántsem meritettük ki Mauriac bonyolult írói egyéniségének jellemzését. Mauriac ellenzi ezt a sötét világot, de kedve telik benne. Kedve telik csufságában, utálatosságában; igenli is, Nietzsche tragikus életigenlésével, a rondaságokban fetrengő világot, a bűnt, az elbukást, a gonosztságot. Igenli; nem a filozófiájával, hanem a fantáziájával, a stílusával... A „jó“ emberek, a hívők, a szentek sokkal kevésbé érdeklik, mint a rosszak, a bukácsolók, a nyomorultak. A szörnyetegek! A szörnyeteg jelentőségével, modern irodalmunkban, egy más regényirő kapcsolatán lesz megjegyzésünk; itt csak utalunk arra, hogy Mauriac új regényének legmonumentálisabb alakja is egy „szörnyeteg“: valaki, akitől legjobb ismerője állapítja meg, hogy „a bűn a hivatása“; egy ember, ügyvédbojtár, aki egész életében hűséges kutyaként szolgálta gazdáját, maga volt a hűség, megbízhatóság, derékség, szorgalom, önfeláldozás: az összes erények foglalatának hihette magát, míg egy nap, öngyilkos gazdája hátramaradt holmijai között kotorászva, rá nem akad önmaga hitesele jellemzésére. „Immonde“: tisztátalan szörnyeteg! Hiába mosakszik, szennyes, — láába tesz jót, gonosz. Mauriac veszélyes kérdést vet fel, a vallásenkölcs egyik legmélyebb kérdését: vannak-e megválthatatlan emberek? Vannak-e előrerendelten kárhozottak? Az egészen evilági, dus, te-

litett félhomályban játszó cselekményen át-átvibrál az író metafizikai gondja az elesett emberiségért, a sötétben botorkáló alakokra, kisebb-nagyobb szörnyetegekre, néha rembrandtian kísérteties fényességet ejt. Igen jó, irigylésre méltóan jó író, fáradhatatlanul, elegánsan, erőteljesen nyugtalan... (Fejtő Ferenc)

ÖDÖN VON HORVÁTH. A hazáról elmenekült német írók serege sok évi megpróbáltatás után úgy tűnik immár átesett a kiválasztáson. A rokkantak a halált választották, vagy elmémultak, az óvatosak behódoltak, a tehetségesek és erők viszont a nemzetközi irodalmi életbe ágyazták be magukat, egy jobb és emberibb Németország eszméjének szerezve megbecsülést. Az utóbbiak közé tartozott Ödön Horváth is, a realista német színműírási tehetsége, akít egyszerre ért utól a halál s a már idegenben írt *Jugend ohne Gott* (Allert de Lange, Amsterdam 1938) című regényének bontakozó világsikere. Ez a regény — mondjuk meg már előljáróban — az első epikai munka a Harmadik Birodalom megteremtése óta, melyben a német nép sorskérdése feltétlen művészi áttételben jelentkezik, messze elhagyva Glaeser gyanús tájselezető szelvényességét, Renn némileg ormóttan célzatosságát, Feuchtwanger sérültségét, általában az érzelmek távlatnélküliségét, ami minden emigráció kezdeteire jellemző.

A katolikus magyar ivadék Ödön Horváth 1901-ben született, de már Münchenben nevelkedett. Itt is tűnik fel mint író. Harminc egynéhány éves korában már szelvényben játszik darabjait Németországban.

1930-ban magam is láttam Berlinben egyik darabját, az *Italiensche Nacht* címűt, megismerve belőle a német kispolgárt, a Harmadik Birodalom „megvalósítóját”. Horváth állásfoglalását akkor nem ismerték fel eléggé. A darab szatirája ugyanis nem vett védelmébe

egy társadalmi réteget sem, sőt még magasabb humanista eszméket sem védett, csupán a parancsuralomra készülő elborult és dohos lelkeket forgatta ki, az új tantámadta s a készülő „mithoszt” piszkálta. Carl Zuckmayer, (azóta egy Svájcban bemutatott lobogó és fel-fűtött parancsuralom-ellenes dráma szerzője,) ezt írja egy levelében a darabról Horváthnak: „Sokszorosán megkísérlik majd darabját félreérteni, a politikába bekapcsolni, a jelzőszavak keretei közé szorítani, de vigyázzon: ne tévesszék meg!” M. Zuckmayer bizonyára ezt mondaná, viszapillantva az elmúlt évekre: Milyen kár, hogy ezt a darabot 1930-ban nem vonták be a közeleti nevelésbe s nem vitték ki az utcák, a kisvárosok és a külvárosok népe elé, mondván: ime, ezek és így akarják a sorsotokat irányítani...

1933-ban Horváth Bécsbe, majd innen Hollandiába menekült, ahol egy holland kiadó szerződése tette számára lehetővé a munkát. 1938 augusztusában Párisban a Champs Elysén a vihar kettétört egy platótáncot s a lezuhanó fatörzs agyon-sujtotta... Akkortájt jelent meg a *Jugend ohne Gott*...

*

Bátran le merem írni a közhelyet, hogy lenyűgözőbb, lélekzefojtóbb emberibb és művészebb könyvet az utolsó esztendőkből alig olvastam. Franciás csobogása mindjárt az első sorokban elbűvöli az olvasót. A motívumok teljes kimerítése (amit Gide valamikor a „fuga művészetének” nevezett,) magával ragad s a képzettársítások bő szabadsága talán csak annyiban kevésbé franciás, hogy a drámairó fegyelmézettsége érzik mögötte. Egyébként állg csökkentheti a regény értékét, ha Gide *Faux Monnayeurs*-jének atmoszferikus hatását fedezzük fel benne, (hiszen Du Gard Thibault Családjá egyenesen Gide regényének a szülötteje.) Ugyanakkor azonban ne feledjük el kiemelni Horváth realizmusát, mely Gidetől különböző, határozott társadalmi állásfoglalásá-

ből következnek.

A Jugend ohne Gott tárgya a gyermekek társadalma egy leiket sorvasztó nevelési rendszerben, küzelebről: egy osztály és ennek az osztálynak a tanítója, aki nem is valami „különös ember“ csak egy egyszerű tanító, aki még akkor nőtt fel, amikor szabadságnak neveztek az olyan európai esztendőket, amilyenek a háború és Harmadik Birodalom megvalósulása közötti időt kitöltötték. Egyszerű ember ez a tanító. Ugyanúgy, mint ahogy általában a német kis-polgár, ő sem csinált gondot magának a rendszerváltozásból. Tovább dolgozott. Elsején felvette fizetését s próbálta folytatni „normális“ életét. Ám a világ megváltozott, a tanítványokból ellenség lett, egy más emberfajta, egy más nemzedék, nyers verekedők, konok összeesküvők, kis politikai spekulánsok, kémek és besúgók, brutalitásokra bujtogatott ravasz kis állatok. A tanítót diákjaitól szakadék választja el. Harmincnégy éves, de rezignált. Harmincnégy évével már aggastyánnak érzi magát. Kiöregedett a „korból“. Az osztály tanulói csupa középrétegbeli ivadékok, munkásgyermek mincs közöttük egy se. Valamennyi az új hatalom gyermeke. A tanító nem érti őket, mert nem érti a nevelési rendszert sem, amit ilyen titkos rendeletek jellemeznek: „a gyermekeket háborúra kell nevelni“. A tanítás anyaga is: a politikai légkör szellemi lecsapódása. A mindennél fontosabb testi nevelés tisztára katonai: táborozás, katonai kiképzés, lögyakorlatok, teljes katonai élettartás, a gyengébb megvetése, a nyers erőszak kultusza. A regénybeli feszültség kislüése egy gyilkosság, mely egy táborozás alkalmával történik egy háziiparába belefójtott falú határában. Itt a tanító egy másik ifjúsággal találkozik, a falusi szegénység gyermekeivel. Ez a világ hasonlókép a bűntények világa. A gyilkosság összefonja a két világot s a tanító előtt megvilágosodik egy új emberi

magatartás szüksége. Felelősnek érzi magát a bűntényért s annak bonyodalmaival lelkiismerete parancsára maga vizsgálja ki, hiszen az igazságszolgáltatás nyersesége és érzéketlensége csak növeli a gyilkosságból származó tragédiák sorát. A harc vonala: az egyén hősi helyzetállása az igazságért, mert amint a tanító felismeri és cselekvővé váltja benső humanista parancsait, hirtelen segítőtársakat lát maga körül: elesett embereket, üldözötteket, — gyermekeket is. „Négyen vagyunk már, — mondja az egyik, — akiknek jelszavunk: Az igazságért és az igazságosságért“. (De a gyermekek titkos társulása nem azonos a **Faux Monnayeurs**-ben szereplő „erős emberek összeesküvése“-vel, ahol a gyermeki gonoszság gyilkosságra szövetezik, hanem az emberi erkölcs elfojthatatlan kicsirázása, hitben, szándékban, tettben s így a Gide-i célnak ellentéte.) Már nem csupán a gyilkos leleplezéséről van szó. Az igazságtalanul üldözöttek pártjára kell állni. Az emberi szolidaritás halk dicsőítésében csendül ki az új regény, melyben Ödön Horváth megrendült polgári tudata az emberi igazság-vágyban Istent is megtalálja, Istennel magyarázván azokat a végső társadalmi, gazdasági, lélektani okokat, amiknek törvényeit, belső összefüggéseit még nem ismeri. Horváth számára ez az Isten jelenti a legjobb emberi eszmék diadalmas összességét. (Méliusz József)

AZ ALLATI INTELLIGENCIA.

(Mihai Beniuc: Invăţare şi inteligentă la animale. Ed. Inst. de Psih. Cluj) 1906-ban, amikor **Claparede**, a genfi nagyhirű pedagógus egy cikkében az összehasonlító lélektan szükségessége mellett foglalt állást, Noel, Mege-féle egyetemi tanár nagy hévvel szállt síkra ellene: Nincsen összehasonlító lélektanra szükség! A lélektan számára csak az emberi psyche jelenségei megfigyelhetők, az állatvilág kívül esik a lélektan befogadóképességén.

Az idő azonban Claparedeet igazolta. M. Washburn 1923-ban megjelent könyvében, már 800, az állatvilág lélektanával foglalkozó könyvről tesz említést! A mai, kiemondottan az állatvilág lélektanával foglalkozó kutató előtt pedig a megjelent szakmunkák olyan tömege áll, hogy lehetetlenség valamennyit áttekinteni.

Az állati lélektan jogosultságát ma már senkiscsem vitatja. J. Uexküll tanulmányai az állatvilág sajátosságos környező világról: Umwelt-jéről, amelynek az állat alanyi központja, Köhler-nek a csimpánzokon végzett kísérletei, Mathilde Herz-nek a hollón s még számos kutatónak különböző állatokon történt tudományos vizsgálatai után az állatot, mint sajátosságos Umweltjének alanyi központját fogja fel a tudományos állatlélektan. Ez az Umwelt, mely minden esetben különbözik az emberi világtól és mely értékelésében, rendezettségében állatfajok szerint változik, ma már nagyon sok állatfaj esetében tudományos vizsgálat tárgyá. A hollók, a majmok, a valkondok, sőt a légy vizsgálatai igen értékes részleteredményekkel szolgáltak. Az állatvilág intelligenciájának és lelki életének megismerését célzó kísérletek egyik sarkalatos pontja az ugynevezett Umweg kérdése. Umweg alatt azt a kitérőt, a megszokottól eltérő állati reakciót értik, amit az állat a kényszerítő körülmények hatása alatt célja elérése érdekében megtenni kényszerül. IsmereteseK Köhler klasszikus csimpánz-kísérletei. Köhler a majom ketrecétől bizonyos távolságban a majom kedvenc eledelét, bamánt helyezett el, amét a csimpánz a ketrecében elhelyezett nádpálcával tanult meg behuzni. Ezeket a banánokat aztán kétszeres távolságra helyezte Köhler, a ketrecbe pedig egymásba illeszthető nádadakat tett. Az eredmény azóta klasszikussá vált: a csimpánz tényleg képes ennek a kitérő utnak, új helyzetnek (Umweg-nek)

a megtalálására. Valóban egymáshoz illesztette a két nádat és úgy húzta be kedvenc eledelét a ketrecébe. Az állatvilág felsőbb, u. n. intelligens reakciói megállapítására az Umweg próbája ma is a leghatásosabb módszerek egyike.

Mihail Beniuc az általános bevezető után, saját kísérleteit, nevezetesen az Umweg kialakulását ismerteti könyvében a *Betta splendens* nevű kisebb halfajtának a zsákmánya elérésére irányuló törekvésében.

A *Betta splendens* Siam és a maláj szigetek édesvízeiben él. Hasonló kísérletekre, mint alacsonyabbrendű állatfajt, eddig még nem használták fel, s az eredmények már ezért is nagyobb érdekfűdésre tarthatnak számot. A *Betta splendens* harcias kis állat: amint az üveglapokon keresztül két himnemű egyed meglátja egymást, azonnal egymásnak rohannának, s ha szabad az út közöttük, föltétlen harcra kerül a sor. Ezért a benszülöttek, a mi kakasviadalainkhoz hasonló csatákat rendeznek velük. Nagyságuk különben 5 centiméter, ughogy az akváriumi kísérleteknek nagyszerűen megfelelnek.

Mihail Beniuc aprólékosan tárgyalja és boncolja a *Betta splendens* végzett kísérletek részleteit. Ha az üveglalakon tul egy enchytreát, egy bizonyos, a *Betta splendens* által előszeretettel fogyasztott féregfajtát helyeztek el, a hal azonnal megkísérelte az egyenesnek látszó utat zsákmánya felé. Többszöri, természetesen hiábavaló kísérlet után, látszólag ingerületen uszkált fel-alá a zsákmányától elválasztó fal előtt. A kérdés az volt: megtanulja-e a *Betta splendens* az üvegfal egyik részén e célból kivágott üreget felhasználni célja elérésére? Amint a kísérletek során kiderült, a *Betta splendens* hamar megtanulja az Umweg használatát. A kitérő ut kialakulásában azonban föltétlen a véletlen szerepe. Az állat nem rendszeresen keresi a kitérő utat, hanem egyszerűen, — véletlenül akad rá. Az

első sikerült kísérlet után azonban általában ura a helyzetnek és megismétlési eredményeit. A kitérő ut elvégzése alatt, nem szükséges, hogy a cél állandóan a szeme előtt legyen. Amikor az Umweget megváltoztatják, vagyis máshelyen elhelyezett üreggel választják el a halat zsákmányától, a hal előbb a régi megszokott utat keresi. Ha pedig két lehetősége van zsákmányához jutni, mindig a már ismert utat használja. Néhány kísérleti alany pár esetben akkor is elérte a zsákmányát, ha közben át kellett ugrania — a levegőn keresztül — egy másik vízzel telt tartályba. Természetesen ezt a kísérletet számos más kísérlet előzte meg, amelyben az állatnak tudomásul kellett vennie, hogy a másik tartályban is víz: vagyis életlehetőség van számára.

M. Benciuc kiemeli, hogy a Betta splendens, valamint a többi állatfajtaikon végzett kísérleteket és elért eredményeket nem lehet csupán automatikus, mechanikus reakcióknak tekinteni. Az állat viselkedése dinamikus, belső átélési folyamat eredménye. Mértékelés és értékelés előzi meg a külső szemlélő előtt is felfogható cselekedetet. (Fekete Ferenc)

FELVIDÉKI VÁROSPOTREK.

Csehszlovákiában Szlovenszkói városképek címmel még a múlt év elején hasznos könyv látott napvilágot. A könyv cíjja kettős. Egyrészt a városok történelmi eredetének feltárása, másrészt a jelen helyzet megrajzolása: múlt és jelen szembeállítása, a változás mértékének és irányának felmérése. Amikor a könyv megszületett, még semmi jel sem mutatott arra, hogy a Felvidék legmagyarabb része visszakerül az anyaországhoz. A kitérőt cél rendkívül időszerű volt. Am a feladat, a cél a belvederi döntés után sem vált időszerűtlenné. A Felvidék visszacsatolt részén levő városokban a gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozású munka elvégzése nem vált fölöslegessé,

legfeljebb a feladatok megvalósításának körülményei és feltételei változtak meg. A Szlovákiának itélt területen maradt városokban viszont fokozott mértékben szükséges az értékmegtartó munka vállalása és végzése. Ebben rejlik a könyv gyakorlati értéke és jelentősége. Erre utal a kötetet szerkesztő **Tamas Mihály** is bevezető soráiban, amikor ezt mondja: „Nemcsak a kései történetírásnak szánjuk ezeket a városképeket, sokkal inkább magunknak okulásnak, erőforrásnak, okos nekikészülődésnek...”

De mit tartalmaz a kötet?

Az öt városképet közös, egységes keretbe próbálja foglalni Szvatkó Pál bevezető tanulmánya. Bizarr, eredeti, néhol egészen egyéni megfigyelésekben bővelkedő tanulmány ez, melynek megállapításai sokhelyütt vitathatók, ám e muzsikáló ritmusú, izes, publicisztikai írásműben van valami a szlovenszkói tájak és települések levegőjéből, ami megragadja az olvasót.

Természetesen, nehéz volna egységes felvidéki városhagyományokról beszélni. Hiszen a Felvidéknek soha sem volt az elmúlt évszázadok során olyan különvált, szigetszerű helyzete, mint — teszem — Erdélynek, ahol volt mód és alkalom a tradíció és az ugynevezett transzilván szellem kifejlődésére. A Felvidék külön-élete csak 1918 után jelentkezik és csak azóta kezdett kialakulni a másult körülmények és viszonyok hatása alatt a felvidéki város-típus. Kicsirázott és formát kapott a kevert nemzetiségű felvidéki városok különleges helyzetéből fakadó, népképviselési szellemű város. S ez az önállóságot és sajátos jelleget nyert szlovenszkói urbanizmus a magyarság között kialakította a lokálpatriotizmust, s bizonyos mértékig közelebb hozta egymáshoz a város különböző társadalmi rétegeit. Amint Szvatkó mondja: „A befelé néző kisvárosi élet a magyarok között végre belső demokráciát fejlesztett ki, ami előbb hiányzott. A középosztály és a városi kispén

között sokkal nagyobb és közvetlenebb a kapcsolat, mint annakidején. Nemcsak az új nevelés, hanem a gazdasági kényszer is elősegítette a gátomlást s tény, hogy városainkban nem élnek már exkluzív kastokok egymás mellett, hanem az urbanus lét testvériesebb szint kapott. Ami történik, már-már hasonlít a svájci városiasságra, a kispolgári urbanizmusra, az igénytelen, de az áldozni tudó szorgalmas városiakok kiegyensúlyozott egymásmellettélésére...“

Szvatkó Pál bevezető tanulmánya után következnek az egyes városképek. Kassa portréját Sziklay Ferenc rajzolta meg, aki hiteles történelmi adatokra támaszkodva vizsgálja fel a város történelmi múltját. Utal arra, hogy Kassának és környékének birtokbavétele egyidőben történt a honfoglalással. Azóta a város állandó hányattatások és küzdelmek során át védte-örizte magyar jellegét. A város változatos, történelmi eseményekben gazdag múltjának ismertetése után Kassa félmúltjáról, a kisebbségi életsorban eltöltött időszakról számol be Sziklay. A tanulmány ellen módszertani szempontból emelhetők kifogások, nem beszélve most az elvi szempontokról. A szerző hosszú oldalakat szentel a város történelmi nevezetességeinek felsorolására. Az embernek olyasfajta érzése van, mikor a tanulmány e részét olvassuk, mintha Baedekert vagy Gríebent lapozna. Az olvasó szívesebben venné, ha a város gazdasági és társadalmi viszonyairól kapna a mult ismertetése után alapos helyzetjelentést. A szerző ugyan beszámol a gazdasági és társadalmi változásokról is, ez azonban nem kielégítő.

A volt délszlavensztkői parasztmetropolis, Érsekújvár történelmi, társadalmi és gazdasági rajzát Jócsik Lajos adja sikerült, értékes megállapításokban gazdag tanulmányában. Jócsik Érsekújvárt tranzitő-városnak nevezi, mert szerepe és küldetése az volt, hogy a forgalmat, mely kelet és nyugat között lezaj-

lott, engedje végigzuhogni magán. Utal arra, hogy a város tranzitő szerepe az államfordulat után megszűnt, mert a forgalmi artériákat és vénákat elkötötték és másfelé irányították a gazdasági vérkeringést. Ezt erősen megsejnylette a város, melyet különben nagy veszteség ért azzal is, hogy az államfordulat után az értelmiség nagy része, a városok legnomádabb rétege expatriált. Elemzi Érsekújvár gazdasági helyzetét és arra a megállapításra jut, hogy a tulnyomóan mezőgazdasági jellegű város lakosságának önmaga megtartása érdekében a monoton szemtermelésről az intenzív termelés kertkulturális formájára kell áttérnie. Sajnálattal állapítja meg, hogy Érsekújvár kovász-szerepe szellemi és kulturális vonatkozásban elvesztette régi jelentőségét. Valamikor Újvárt lobbant fel minden haladó kisebbségi magyar megmozdulás tüze. Az erők és keretek azonban az elmúlt évek során szét hulltak, a tűz kialvóban — panaszolja Jócsik.

Eperjesről, a Felvidék műemlékekben gazdag gyöngyéről Gömör János irt. Sárosvármegye és így Eperjes ősi magyar múltjának igazolásaképpen érdekes adatokat tár fel. Egész sereg sárosmegyei község nevét sorolja fel, amelyet a szlovák, német lakosság ha eltorzítva is, magyar névvel nevez: Orkuta (Urkutja), Tolcsemes (Tótselymes), Budzimir (Budamér) stb. Megállapítja azt is, hogy Sáros területén olyan tősgyökeres elnevezésű falvak vannak, amelyeket az Árpád-házbeli királyok idejében csak magyar nevéükön ismernek. Ezek az adatok és történelmi tények a legkésebb bizonyítéka Eperjes és környéke magyar eredetének. Kár, hogy Gömör egyszerű tanulmányában nem rajzolja meg a mai Eperjes részletes társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetképét.

A városképek galériájában negyediknek Losonc portréja következik. Losonc az összeomlás előtt egyik legnyüzsgőbb és legélénkebb ipari

telepe volt az országnak. A békekötés után halott város lett belőle. Ipara és kereskedelme nem tudta felvenni a versenyt a cseh történelmi országok fejlettebb protekcionizált iparával s a régi híres gyárak egymásután szüntették be üzemüket. Erről a szomorú folyamatról s ennek gazdasági és társadalmi vonatkozásairól számol be szép írói eszközökkel megírt tanulmányában Darkó István.

A történelmi és irodalmi érdekességű Lőcséről Szalatnai Rezső írt költőien szép tanulmányt. Valóban: úgy tűnik, ha végigolvassuk Szalatnai pompás írását, mintha Krudymondatok muzsikája zsongná körül érzelmeinket. A város multja és jelene, a legendás alakok, a régi házak és drága műemlékek meglevelednek. A mult feltárásán kívül a szerző a jelenre is utal s beszámol az új életkörülmények közé került város legfontosabb megnyilvánulásairól. Színes és értékes a tanulmányok az a része, ahol Szalatnai a város irodalmi emlékeiről számol be. Mert Lőcsének szép és gazdag irodalma van. Gondoljunk csak Jókai Móra, Dayka Gáborra, Mikszáth Kálmánra, Krudyra és Szabó Dezsőre, hogy csak a mieinket említsem!

Ilyen okos és józan vonalvezetéssel rajzolták meg a „Szlovenszkói városképek” szerzői öt különböző felvidéki város képét. Ismertük ezeket a városokat, jártunk-keltünk falai között, ám mégis úgy tűnik most, mintha az írók felfedezték volna számunkra, mintha közelebb hozták volna hozzánk valamennyit. (Sándor László)

A SZEGÉNY EMBER ÉLETE.
(Kiss Lajos könyve. Athenaeum 1939.) Szomorú elégtétel az emberiség megdöbbentően lassu és akadékos haladásáért, hogy az igazságot nem lehet sokáig kikerülni. Ha elkerülük is, utána szalad az embereknek. A világháborús összeomlás óta a helyzet taktikusai pl. mennyi mindent megtesznek, hogy eltakarják a lényegét a mégis csak látni

akaró ember elől: tudósok csinálnak elméleteket a műveltség alkonyáról, filozófusok tömegek lázadásáról beszélnek rejtélyes nyelven — mert itt a lázadó tömegek alatt azokat kell érteni, akik emberi életet szeretnének élni — a politika ügyeskedő taktikusai oltárt emelnek a faji gondolatnak s betevő falat helyett faji elsőséget adnak a nyugtalan tömegnek. Ellensúlyozásul fiatal szociográfusok felméri a nép helyzetét, a hatalom pártolja is őket bizonyos pontig, amíg nem mennek túl az akadémiai megállapításon, — ha azonban a valóságábrázolásból következtetni mernek egy másik valóság szükségére és erkölcsi voltára, akkor a tudományos ügy, melynek szolgálatába állottak, hirtelen bűnüggyé változik. Hivatkozzunk a magyar falukutatók közismert esetére? Hivatkozzunk a magyar táj és néprajzi kiállítás hirtelen bezárására? Post equitem sedet atra cura — a valóságot nem lehet elkerülni s a szegény ember élete az a valóság, mely keresztül sivit minden politikai művihart és minden ádáz gyűlölködést.

Kiss Lajos a tudós biztosságával és a valóságglátó ember jó lelkiismeretével írta meg a munkát, művészi és reálistan, ahogyan évtizedeken át látta, talán egyébre se gondolva csak az igazi helyzet pontos ábrázolására és mégis, vagy talán éppen ezért, rég nem olvastunk lelkiismeretet jobban megmozgató munkát, mint az övé. A szegény ember élete! Hiszen sokan, mindig többen érezzük magunkat szegény embe-
reknek, akiknél nem annyira a helyzet, mint inkább a tehetetlenség és a lealázottság tudata okozza ezt az érzést és közben megfélemlítünk azokról az igazi szegény emberekről, akik egy ezeréves tragédiát cipelnek fáradt vállaikon s akiknek sorsában talán az a legtragikusabb, hogy nincsenek is tiszta tudatában elesettségüknek. Szegény az, aki mástól él — ezt a meghatározást adja Kiss Lajos, holott a valóságban kölcsönösen élünk egy-

mástól, egymás munkájától, de mit ér ez a valóság az olyan embereknek, akiknek a místól élése csak kötelességet jelent és nem emberi életre való jogot.

Kiss Lajos azt tervezi, hogy ezután megírja *A szegény asszony életét* s akkor egész nagyságában meglevenedik előttünk az alföldi magyar tragédiája.

Ehhez a tragédiához már a most megjelent könyv is súlyos adatokat szolgáltat. Két részre tagolja könyvét Kiss Lajos: a *rehezen élők* és *könnyen élők* csoportjára. Mindkét csoportban a sorsok nagy változatosága s mindkét csoport életében teljes bizonytalanság, kiszolgáltatottság. Ez az összekötő kapocs. Kezdi a kis kanász sorsának vizsgálásával, akinek az a végzete, hogy „más keze lába legyen” s ez alkalmul szolgál az írónak, hogy megvilágítsa, milyen helyzetek kényszerítik a szegény embert arra, hogy éhezze vagy „radó” (=rossz) vagy „kénytelenségéből lött” gyereket fejletlenül erre a pályára adja s alkalmat ad arra is, hogy a kanászbéreket ismertesse a múlt század reformkorszakától kezdve a mai napig, hogy ismertesse egyszerű étrendjét, kiszolgáltatottságát („a kis kanásznak még a sóprú is parancsol”), játékeit, melyekkel gyér vigasztalásul százados gesztussal fürhetővé csalja életét.

Felvonulnak azután sorra előttünk a többi nehezen élők: a kisbéres, aki sok fáradásnak és — serdülő korában — sok kísértésnek is van kitéve („ha a gazdasszony alákap”), az igaz kocsis és a kubikosok csoportja, mely titáni munka és kockázatok árán biztosítja viszonylagos függetlenségét. Ezeknek a sokszor gyalogjáró, uccán háló, családi élettől sok időre elszakadt, hőségnek, féregnek kitett kubikosoknak dokumentális rajzát adja Kiss Lajos, olyat, amilyenre csak teljes tárgyismeret, művészi meglátás és igazságérzés ihleti az írókat.

A könnyenélőkről sem kell azt gondolni, hogy nagyon elkertülük az

élet göröngyös oldalát. Az emberi természet mindenütt kialakítja a konjunkturát: a szegény emberek közt is vannak ügyeskedők, akik másnak engedik a dolog nehezebb részét, akik már gyermekkorukban szeretnek kóborogni s csak az avés idejére jelennek meg, hogy az asztalnál mint „Orca Gáspár” és „Pofa Tamás” hallgassák a rokonok kötekedéseit. Természetes, hogy a lócsiszár, a funerátor, a halottpénzszedő, a kérő, a lajtos egy árnyalattal kevesebbet dolgoznak és többet keresnek, mint robotos társaik, de sorsuk nekik sem biztosabb, az ő életük is állandó kétség és bizonytalanság. Valamennyiüket a változó események sűrű sorozata tanítja arra, hogy „türelmöm köll a szegénységön”. Ennek a szegénységnek kitűnő tipológiáját adta Kiss Lajos könyvében, melynek igen értékes része a mű végéhez csatolt 12 oldalas *szómagyarázat*. Még jobban emelte volna könyve értékét, ha a szegény ember egyes típusait, képekkel is illusztrálja. (K. G.)

HERCZ GYÖRGY VERSEI. Egy verskötet elbírálásánál, a benne megmutatkozó írói magatartás, helyesebben: ideológiai alap, csak másodsorban érdekelheti a kritikust, hiszen bármilyen műfajú irodalmi mű első követelménye a kifejezési forma, a „mesterségbeli” felkészültség, — a többi szempont már nem is annyira az íróra, mint eszmei állásfoglalásának életrevalóságára irányul, tehát nem csupán az alkotó egyént érinti.

Hogy a kritikus — jelen esetben — mégis fölcseréli e kettős szempont sorrendjét, többé-kevésbé érthető. Napjaink zürzavarában, az igazi szellem ápolóinak és hirdetőinek meghátrálásakor üdítő élmény olyan író művét olvasni, aki a kor barbárságai közepette is meg tudja őrizni lelki egyensúlyát, erkölcsi magaslatát és bizakodó hitét.

Hercz György verseskötetének elolvasásakor (*Idegenből-idegenbe*, Faust-kiadás, Bpest.) ezek az első

bemnyomásaink. Sok megpróbáltatást átél ember versei ezek, de a világ bármelyik sarkába is üldözte végzete, mindig hű maradt önmagához és eszmei hagyományaihoz.

Szélesen hömpölygő verssorai olykor finoman halk, olykor keserűen kifakadó érzelmeit rokonszenves egyszerűséggel elevenítik meg s ha egyénisége itt-ott nem is tud teljesen áttörni Kassák verseinek zenei és szerkezeti fölépítményén, kötete — egészen véve — értékes. Jónéhány verse kiemelkedő darabja a legújabb magyar költői termékeknek. (Berkó Sándor)

KEMÉNY JÁNOS: ITÉLETIDŐ.

Alaphangjaiban a természet, a havas romantikus és önfeledt magasztalása ez a novelláskönyv. Urak, vadászok, süketfajdok, medvék, kutyák, erdőkerülők, munkások és pásztorok tűnnek fel a lapokon s maga a nagytermészet, a havas is megszemélyesítve jelentkezik. S mind e buja istenítés ellenére, az olvasó csodálkozással érzi, hogy semmi nyomot nem hagy benne a havas, (a Havas). Nem ismerte meg jobban, nem szerette meg, csupán olvasott egy írtól, aki elragadtatással beszél róla. A természet szépségeinek szeretete és dicsérete minden időkből a szép lelkek érénye volt, az író érényehez azonban ezenfelül a szuggesztív és nélkülözhetetlen. Biztosítania kell az olvasót, hogy amit lát, az úgy van és úgy igaz. Ezt viszont hasztalan keressük az Itéletidő novelláiban.

Talán indokolja fokozódó kétkezdésünket, mely végül már a havas szépségei iránt is felmerül, szerzőnek egyéb dolgokat illető, egyébként igen ritka és néha csak félmondatokban, utalásokban megnyilvánuló állásfoglalása. Rajongó és fekszímes természetsemleletét talán mint kívülálló elfogadnánk, hisz nem ellenőrizhetjük s végeredményben nem intellektuális, hanem érzelmi természetű. Társadalomszemléletét azonban mérhetjük s a vadász urak uri életéről hiven beszámoló Kemény János megállapítá-

sait nem fogadjuk el a „havasi emberekre“ vonatkozóan, „akiknek nincsen se hitük, se nemzetiségük, csak egy végzetes nagy szenvedélyük: a pálinka“. Mert mi mindenünk nincs és mi mindenre volna még szükségük az említettek kivül a havasi embereknek?! Az uraság ebben a kérdésben nem marasztalható el, hisz „a cselédek is ugyanazt kaptak ebédre, mint az uraság“, sőt „tejeskávé helyett könnyű elegyített gabonapálinkát s a kocsis ezenkívül pakli hetes-dohányt“. Ellenben igenis hibás a „parasztból lett ur“, kinek „társadalomszemlélete kedélytelen, faliaf véteti körül magát s úgy kuksoi aranyán. Fölfelé demokrata ugyan, de lefelé öklét mutogatja. Rajta törik meg az építő akarat s a szándék, mely közelíténé egymáshoz a népet, meg a polgári társadalmat“. Ennek eszébe sem jut a kézenfekvő megoldás a gabonapálinkával és dohánnyal s szinte kényszerítőnek látszik a nép és polgári társadalom mielőbbi összebékülésének érdekében elvenni a parasztól az urralevés lehetőségét.

A husz cím közül, melyek egy része táj és hangulatleírás, mindössze két-három novella emelkedik ki, figura pedig talán egyetlen, Harmat, a zsidó fatisztvitelő mindezt stilizáltság ellenére is életszerű alakja. A többiek, Styefán a román juhász, Jankó a tót favágó és Péter az erdei rabló vértelenek és valószínűtlenek.

A stílus kinosan gondos és fölöslegesen precíz. (...öreg Lup Styefán... ott fekszik mélyen a föld alatt a román temetőben, mozdulatlanul). Sokszor keresett (...tojtogott túlméretezett „gojzer“ bakanacsában a pláj-on.) Gyakran tulbeszél (...a Kegyelmes Úr félfedetű Kölber-kocsija... a kerékküllöknön mindeniken egy-egy hosszú, vékony kanári-sárga sáv.) Néhol pedig hasonlatokra bukkanunk, melyekkel nem tudunk mihez kezdeni. (Mint kés alatt a zsenge gyermek, sikoltott halkán a legelő...) (KKJ.)